

HZ. HASAN'IN ÇOK EVLİLİĞİNE DAİR RİVAYETLER ÜZERİNE

Doç.Dr. M.Bahaüddin VAROL
Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

İslam Tarihinde Hz.Peygamber sonrası dönem farklı özellikleriyle tarihe yansır. Bu dönemde siyasî ve fikrî bir çok fırka ortaya çıkmıştır. Bu fırkalar tarihî süreçte cereyan eden olaylar ve bu olaylardaki etkin kişiler hakkında çok farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu kişilerden birisi de Hz.Peygamber'in torunu ve onun Ehli Beytinden olan Hz.Hasan'dır. Onun siyasî kişilik ve uygulamalarının yanısıra evlilikleri de tartışmalar içerisinde yer almıştır. Hz.Hasan'ın tarihî rivayetlere yansıyan çok evliliği meselesi farklı detaylara sahiptir. Dinî olduğu kadar siyasî, sosyal ve kültürel boyutu da olan bu konu zaman zaman eleştiri ya da övgü konusu yapılmaktadır. Bu araştırma ile meselenin temel kaynak ve rivayetler ışığında değerlendirilerek konuya dair daha net ve doğru bilgilerin tespiti amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hz.Hasan, Evlilik, Mitlak, Ehli Beyt.

ABSTRACT

On the Accounts Relating Numerous Matrimony of Hasan (the Grandson of the Prophet)

In the Islamic history, the era that covers the period after the Prophet reflects to history with its different features. Within this era many different political and ideological sects emerged. These sects put forward many different ideas concerning some persons and incidents that have occurred within this historical process. One of those persons is Hasan the grandson of the Prophet meanwhile he is the member of Prophet's house (ahl al-bayt). His political personality and practices as well as his marriages have been a controversial topic. The issue of Hasan's numerous matrimony reflecting to historical accounts, have various details. It has political, social and cultural dimensions. This issue has been time to time a topic of praise as well as a topic of criticism. This research aims to reach accurate and reliable knowledge regarding this theme under the light of basic resources and accounts.

Key Words: Hasan, Matrimony, Mitlak, Ahl al-Bayt.

GİRİŞ

İslâm Tarihi farklı din, dil, kültür ve etnik kimliklerle eşsiz bir zenginliği bünyesinde barındırır. Bu zenginliğin yayıldığı coğrafya ve tarihî süreç farklı dönemlerle tarihe yansımıştır. Hz.Peygamber dönemi bu sürecin başlangıcını oluşturması ve İslâm toplumunun teşekkülü açısından ideal toplum örneğini ortaya koymaktadır. Hz.Peygamber'in insanlar arasında olduğu bu dönem dinî, siyasî, sosyal, askerî ve kültürel açıdan birlik ve bütünlüğün yaşandığı bir dönem ol-

muştur. Hz.Peygamber'in irtihali müslümanlar açısından çeşitli sorunların başlangıcı anlamına gelmektedir. Raşit Halifeler dönemi olarak adlandırılan bu dönemin en belirgin özelliği onun terbiyesi altında yetişmiş olan ashabın yönetimde olduğu ve toplumsal anlamda da ağırlıklı olarak etkin olduğu bir dönem olmasıdır. Bu süreçte hissedilmeye başlanan bazı problemler, ashabın olgun ve samimi tutumu sayesinde çözüme kavuşturulmuştur. Ancak ne var ki bu durum uzun süre devam etmemiş ve toplumsal değişimin ortaya çıkardığı önlenebilir gerilim ve gerginlik nedeniyle çatışma ve mücadele ortamı hakim olmuştur.

Bu dönemde yaşanan olayların daha sonraki zamanlara yansımaları çok daha sürekli ve etkilidir. Dinî, siyasî, etnik ve fikrî ayrışma, sonuçta iç karışıklık ve parçalanmayı beraberinde getirmiştir. Belirli dönemlerde siyasî otoritenin gücüyle bu karışıklık ve mücadele kontrol altına alınmış ise de İslâm toplumunda içten içe devam eden fitne durumu hiç yok edilememiştir. İşte bu durum devam eden süre zarfında farklı problem alanları meydana getirmiştir. Bunlardan sadece birisi olarak ifade edilebilecek husus, bu süreçteki olaylar ve yaşananlar vesilesiyle kimi insanların aşırı övülüp yüceltilmesi, kimilerinin de aşırı eleştirilip hakaretlere maruz kalması olmuştur. Bazı fikrî ve siyasî oluşumlar çerçevesinde ortaya çıkan taraftarlık psikolojisi ister istemez tarihe ve tarihî rivayetlere de yansımış, bir çok kimse bu aşırı övgü ya da hakarettten nasibini almıştır. Bu dönemdeki olaylar ve kişiler hakkında doğruların tespit edilmesinin önündeki en büyük engel bu durumdur.

Araştırma konusu olarak tespit ettiğimiz Hz.Hasan'ın çok evliliği ile ilgili husus da bu süreçte yaşananlardan etkilenen bir konu özelliğine sahiptir. Öyle ki Haşimoğulları gibi siyasî mücadele alanındaki taraflardan birine mensup olmanın yanında Ehli Beyt'ten olmak gibi bir özelliğiyle dikkatleri üzerine çeken Hz.Hasan, babası Hz.Ali ile siyasî mücadelelerde birlikte yer almış, onun şehid edilmesinden sonra da taraftarlarınca halife olarak biat edilmiş, Muâviye ile giriştiği mücadele sonunda tartışmalı konuları ihtiva eden bir anlaşmayla halifeliliği ona devretmiş bir kişidir. Onun çevresinde gelişen bu olaylar bütün fırka ve mezheplerin görüş bildirip ilgilendiği konular olmuştur. Bunun sonucu olarak da onunla ilgili bir çok övgü ve eleştiriyi ihtiva eden rivayetler tarih kaynaklarındaki yerini almıştır.

Bu araştırmamızda onunla ilgili olarak İslâm Tarihi kaynaklarındaki bazı rivayetlere yansıyan, kimi zaman eleştiri kimi zaman da övgü konusu yapılan evlilikleri ve bu evliliklerinin sayısı mercek altına alınacaktır. Evliliklerinin sayısını 90'lı rakamlarla ifade eden rivayetlerle birlikte onun "Mıtlâk" (çok boşayan) olarak isimlendirilmesi, yine onun zevkine düşkün birisi olarak tavsifi eleştirel yaklaşımların konusu olmaktadır. Diğer taraftan Hz.Peygamber'in torunu olması nedeniyle insanların Rasûlullah'ın nesline hürmetleri ve o nesilden hisse sahibi olma istek ve rağbetleri neticesinde Hz.Hasan'ın çok sayıda evlenmesinin yadırganacak değil normal, hatta tasvip edilecek bir durum olduğu görüşü

dikkat çekmektedir. Konu ile ilgili yapılan değerlendirmeler de hep bu iki yaklaşım çerçevesinde olup, kimi zaman aşırı eleştiriler, kimi zaman da savunmalar şeklinde araştırmalara yansımıştır. Bazı araştırmacılar ise konunun yorumuna girmeden rivayetlerdeki bilgileri aktarıp geçmeyi tercih etmişlerdir.¹ Bu durum, rivayetlerin tarafsız bir gözle incelenip o günün kültür ve bakış açısını da dikkate alarak değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Hz.Hasan'ın çok evliliğiyle ilgili rivayetlere karşı savunmacı yaklaşımın en güzel örneğini Bâkır Şerif Kuraşî'nin "Hayâtü'l-İmam Hasen b. Ali" isimli eserinde görmekteyiz. Müellif konu ile ilgili ulaşabildiği rivayetleri gerek senet gerekse muhtevâ olarak tek tek eleştiriye tabi tutarak böyle bir durumun Hz.Hasan için sözkonusu olamayacağını savunmaktadır.² Bu iddiaların perde arkasında Abbasi Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'un olduğunu iddia ederek Hz.Hasan'ı savunurken Mansûr'a ağır eleştiriler yöneltmektedir.³ Devam eden satırlarda ise müsteşrik H. Lammens'in konu ile ilgili yaklaşım ve iddialarını eleştirerek Hz.Hasan'ın eşleri ve çocukları hakkında bilgi vermektedir.⁴ Ancak burada dikkatimizi çeken husus, Şiî düşünceye sahip müellifin her nedense Hz.Hasan'ın çok evlenmesiyle ilgili ilerleyen satırlarda değineceğimiz İbn Sa'd'ın et-Tabakâtında geçen ve İsnâaşeriyye imamlarından Hz.Hüseyin'in torunu ve onun oğlundan yani Muhammed (el-Bâkır) b. Ali ve onun oğlu Ca'fer (es-Sâdık) b. Muhammed'den nakledilen rivayetleri görmediği veya görmezden geldiğidir. Diğer bir şii müellif Muhammed Beyyûmî Mehrân ise önce bu konudaki rivayetleri eleştirdikten sonra savunmaya geçerek Hz.Hasan'ın çok evlenmekle neslini, akrabalarını ve hısımlarını artırmayı düşündüğünü, çünkü o dönemde çokluğun önemli olduğunu, nitekim İbn Haldûn'un da eserinde vurguladığı "asabiyet" olgusunun da buna işaret ettiğini, bu düşünceye göre Hz.Hasan'ın Rasûlullah'ın neslini çoğaltmayı amaçladığını belirtmektedir.⁵

Konu ile ilgili rivayetleri naklederek durumun doğruluğundan hareketle eleştiriden ziyade anlaşılmaya çalışılması yaklaşımı sergileyen Muhammed Rıza ise, onun durumunun başkalarıyla kıyas edilmeyecek özel bir durum olduğunu ifade etmektedir. Sonuçta aşırı eleştirilerin kaynağı olmaması gerektiğinden hareketle müsteşriklerin ağır ithamlarının doğru olmadığına yer vererek orta yolu tercih etmektedir.⁶

Biz bu noktada örnekleri çoğaltılabilecek farklı yaklaşımları bir kenara ve konunun fıkıh içerisinde nasıl izah edilebileceğini de konunun uzmanlarına bı-

¹ Bu konudaki örnekler için bkz.: Hasen Kamil el-Maltâvî, *el-İmâm Hasen b. Ali*, Kahire 1994, s.52,53; Adnan Demircan, *İslâm Tarihi'nin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, İst. 1996, s.111, 112; Gülgün Uyar, *Ehli Beyt İslâm Tarihinde Ali Fatıma Evladi*, İst. 2004, s.377-379; Ethem Ruhi Fiğlalı, "Hasan", *DİA*, XVI, s.283.

² Bâkır Şerif Kuraşî, *Hayâtü'l-İmam Hasen b. Ali -Dirâse ve Tahlîl-*, Beyrut 1983, II, 441 vd.

³ Bâkır Şerif Kuraşî, a.g.e, II, 452-454.

⁴ Bâkır Şerif Kuraşî, a.g.e, II, 454 vd.

⁵ Muhammed Beyyûmî Mehrân, *İmâm Hasen b. Ali*, Beyrut 1990, s.168,169.

⁶ Muhammed Rıza, *el-Hasen ve'l-Hüseyin*, Beyrut 1987, s.21-23.

rakarak rivayetler ışığında konuyu ele almak istiyoruz. Konunun başında, Hz.Hasan gerçekten rivayetlerde geçtiği şekilde 70-90 evlilik gerçekleştirmiş midir? Bu bilgi doğru mudur? Yoksa Hz.Hasan'ı eleştirmek için siyasî rakipleri tarafından mı üretilmiştir? Şayet bu bilgi doğru ise bunu sadece Hz.Hasan mı yapmıştır yoksa başka insanlarda da benzeri davranışlar görülmüş müdür? Böyle bir davranış acaba o günün algısında nasıl yorumlanmaktadır, bugün nasıl yorumlanmalıdır? gibi daha bir çok soru zihnimizi meşgul etmektedir. Bütün bu soruların onun Rasûlullah'ın torunu ve Ehli Beyt olma özelliğinin ötesinde, insan olduğu gerçeğinden hareketle değerlendirilmesi gerekmektedir. Bunu yaparken de ortaya çıkan sonucu övgü ya da eleştiri konusu yapmak yerine tarihî bir tespit olarak ortaya koymak daha doğru olacaktır.

Hz.Hasan ve Ailesi

Hız.Peygamber'in torunu ve Ehli Beyti'nden olması gibi özellikleri nedeniyle Hz.Hasan hakkında İslâm Tarihi ve Hadis kaynaklarında fazlaca bilgi bulunmaktadır. Burada inceleme alanımızı oluşturan rivayetlerin anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla onun hayatı ve ailesi hakkında kısaca bilgi vermemiz yerinde olacaktır.

Hız.Hasan, Hız.Ali-Fatıma evliliğinin ilk çocuğu olarak⁷ hicri 3. yılın Şaban ayında (Ocak-Şubat 625) veya Ramazan ayının onbeşinde Medine'de dünyaya gelmiştir. Babasının onun ismini Harb koymak istediği, ancak Rasûlullah'ın ona Hasan ismini verdiği belirtilmektedir.⁸ Hız.Peygamber'in, Hasan'ın doğumundan sonra kulağına ezan okuduğu ve iki koç akıka kurbanı kestirdiği, Hız.Fâtımâ'ya onun saçlarının kesilip ağırlığınca gümüş tasadduk etmeyi emrettiği, Hız.Fâtımâ'nın da öyle yaptığı belirtilmiştir.⁹

Hız.Hasan'ın, Hız.Peygamber hayatta iken küçük yaşlarda olduğu, o vefat ettiğinde ise sekiz yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, o dönemle ilgili olarak, onun hakkındaki rivayetlerin hemen hemen hepsi, Hız.Peygamber'in ona duyduğu sevgiyi nakletmektedir. Bir rivâyete göre Hız.Peygamber, Hız.Hasan hakkında: "Bu benim oğlum seyyiddir. Umulur ki Allah onunla iki mü'min topluluğu barıştıracaktır" dediği nakledilmektedir.¹⁰ Berâ b.Âzib, bir gün Hasan'ı Hız.Peygamber'in omuzlarında iken görmüş ve Rasûlullah'ın onun için: "Allah'ım ben onu seviyorum, sen de sev" dediğini nakletmiştir.¹¹ Hız.Hasan'ın, Hız.Peygamber'e en çok benzeyen kişi olduğu çeşitli rivâyetlere konu olmuştur.

⁷ Hız.Ali-Fatıma'nın çocukları hk. bilgi için bkz.: İbn Hazm, *Cemheratü Ensâbi'l-Arab*, Thk: Abdüsselâm Muhammed Harun, Kahire, 1982, 37,38.

⁸ Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Thk: Şuayb el-Arnâvûd, Beyrut, 1985, III, 247; Ayrıca, Hız.Ali'nin oğullarına başka isimler de koyduğu ancak Hız.Peygamber'in onları değiştirdiği nakledilmektedir. Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, Mısır, 1939, I, 328-332; İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasen, *Tarîhu Medineti Dimesk*, Thk: Ebû Saïd Ömer b. Ğarâme el-Amrâvî, Beyrut, 1996-2005, XIII, 171, XIV, 118,119.

⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III, 248.

¹⁰ Buhârî, Fiten, 20; Sulh, 9.

¹¹ Buhârî, Menâkıb, 46; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 58.

Enes b. Mâlik bunu: “Rasûlullah'a, Hasan b. Ali'den daha fazla benzeyen bir kimse daha yoktur” sözüyle ifade etmektedir.¹² Bir gün Hz.Ebûbekir, Hz.Hasan'ı kucağına almış ve: “Babasına değil de, Rasûlullah'a benzeyen çocuk...” demiş, orada olan Hz.Ali de buna gülmüştür.¹³

Hz.Ebubekir döneminde küçük yaşlarda olan Hz.Hasan ilk halifeler tarafından kendisine sevgiyle muamele edilen kişi olmuştur. Bir gün Hz.Ebûbekir, Rasûlullah'ın minberinde iken, Hasan ona gelmiş ve: “Babamın yerinden in.!” demiştir. Hz.Ebûbekir ise: “Doğru söyledin.... Vallahi burası babanın yeridir” diyerek onu almış, odasına götürmüş ve orada ağlamıştır. Bunu gören Hz.Ali: “Vallahi bu benim görüşüm değil” deyince, Hz.Ebûbekir: “Doğru söylüyorsun, ama ben zaten ona önem vermedim” demiştir.¹⁴ Hz.Ömer ise babaları Hz.Ali ile birlikte Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin'e beşer bin dirhem atıyeye tahsis etmiştir.¹⁵

Hz.Osman dönemi, artık Hz.Hasan'ın isminin fetih hareketleri içerisinde geçmeye başladığı bir dönem olmuştur. Bu çerçevede onun İfrîkiyye ve Taberistan fetihlerinde ismi geçmektedir.¹⁶ Hz.Osman döneminin sonlarında, Hz.Osman'ın muhasara edildiği esnada yine onun ismine rastlamaktayız. Muhasaranın şiddetlendiğini haber alan Hz.Ali, Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin'i ona göndererek onu korumakla görevlendirmişti.¹⁷

Hz.Ali'nin halifeliliği döneminde ise Hz.Hasan, devamlı olarak babasının yanında olmuş ve ona yardım etmiştir. Cemel ve Sıffin savaşlarında babasının yanında olduğu, savaşa bizzat katılmasa bile babasına yardım ettiği bildirilmiştir. Bu esnada onun babasıyla yaptığı görüşme ve ona yaptığı teklifler barış yanlısı duruşunu gösterir mahiyettedir.¹⁸

Babasının şehid edilmesinden sonra 21 Ramazan 40/28 Ocak 661'de Hz.Hasan'a halife olarak biat edilmiştir.¹⁹ Ancak devam eden süreçte Muaviye ve taraftarları ile girilen mücadeleden kan dökülmesini istemeyen Hz.Hasan yaptığı bir anlaşma ile halifeliliği Muâviye'ye devretmiştir. İslâm Tarihi açısından oldukça önemli olan bu hadise bir çok kaynakta detaylı bir şekilde ele alınmış

¹² Buhârî, Menâkıb, 46.

¹³ İbn Asâkir, *Târîh*, XIII, 174; Konu ile ilgili diğer rivayetler için bkz: Mus'ab ez-Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureyş*, Kahire, thz. s.23,24.

¹⁴ el-Heytemî, Ahmed b. Muhammed, *es-Savâiku'l-Muhrika alâ Ehli'r-Rafdî ve'd-Dalâli ve'z-Zendeka*, Thk: Abdurrahman b. Abdullah et-Türkî, Kamil Muhammed Harrâd, Beyrut, 1997, II, 515.

¹⁵ el-Belâzûrî, Ahmed b. Yahya, *Fütûhü'l-Büldân*, Thk: Abdullah Enis Tabba' ve Ömer Enis Tabba', Beyrut, 1957, 632; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III, 259.

¹⁶ Belâzûrî, *Fütûh*, 467, et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-Ümeme ve'l-Mulûk*, Thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut, thz., IV, 269.

¹⁷ İbn Sa'd, Muhammed, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, Thk.: Ali Muhammed Ömer, Kahire 2001, III, 67; *el-İmâme ve's-Siyâse*, Thk: Halil el-Mansur, Beyrut, 1997, I, 41.

¹⁸ Konu ile ilgili rivayet için bkz: M.Bahaüddin Varol, *Siyasallaşma Sürecinde Ehli Beyt*, Konya 2004, s.108.

¹⁹ el-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin, *Murûcü'z-Zeheb*, Thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, 1987, III, 4.

ve bir çok araştırmacı tarafından değerlendirilmiştir.²⁰ Bu nedenle biz konunun bu yönünü bir kenara bırakarak kısaca Hz.Hasan'ın ailesi hakkında da bilgi vermek istiyoruz.

Hız.Hasan'ın eşleri ve sayıları hakkında ilerleyen satırlarda daha detaylı bilgi vereceğimiz için burada ayrıca değinmeyeceğiz. Ancak onun eşleri ile ilgili bilgi veren kaynaklarda 10-15 arasında isim verilmektedir.²¹ Bu eşlerinden olan çocuklarının sayısı da farklılık göstermektedir. Kız ve erkek olarak 12, 15, 16, 19, 20 ve 22 çocuğunun olduğu haber verilmektedir.²² Belâzürî onun çocuklarının isimlerini şöyle vermektedir: Hasan, Zeyd, Ümmü Hasan, Hüseyin, Abdullah, Ebûbekir, Abdurrahman, Kasım, Talhâ, Amr, Ümmü Abdullah.²³ İbn Hazm bunlara Muhammed, Cafer ve Hamza isimlerini ilave eder.²⁴ Zübeyrî ise bunların yanısıra Fâtıma, Ümmü Seleme, Rukayye ve Ümmü Hüseyin isimlerini zikretmektedir.²⁵

Sözkonusu rivayetlerdeki farklılıklar İslâm Tarihi ve Ensâb kaynaklarında verilen bilgiler çerçevesinde bir çok kişi hakkında olup sadece Hz.Hasan ile ilgili bir husus değildir. Bu durumun çeşitli sebepleri olduğu bilinen bir husustur.

Konu ile İlgili Rivayetler

Hız.Hasan'ın çok evlenmesiyle ilgili rivayetlerden bahsedeceğimiz bu başlıkta ilk olarak sahabe biyografisi açısından önemli bir yere sahip olan İbn Sa'd'ın et-Tabakâtü'l-Kübrâ isimli eserindeki rivayetlerle başlamak istiyoruz. Çünkü daha sonra telif edilen eserler çoğunlukla buradaki rivayetleri naklederek bilgi vermeyi tercih etmişlerdir. Ancak burada et-Tabakât'taki rivayetlere yapılan eklemeler ile bunlarda bulunmayan bilgilere de işaret ederek rivayetler arasındaki farklılıkları belirginleştirmeye çalışacağız.

İbn Sa'd'ın elimizde yaygın bulunan et-Tabakâtü'l-Kübrâ isimli eserinde bazı eksikliklerin bulunduğu bilinen bir husustur. Hz.Hasan hakkındaki bilgiler de bu eksik kısımlardan bir bölümdür. Biz elimizdeki nüshalarda bulunmayan bu rivayetleri, Dr. Ali Muhammed Ömer tarafından tahkiki yapılan ve onbir cilt halinde neşredilen tam nüshasından istifadeyle temin ettik.²⁶ Burada sadece rivayetleri naklederek değerlendirmelerini ilerleyen satırlara bırakacağız.

²⁰ Geniş bilgi için bkz.: M.Ali Kapar, *Halifeliğin Emevîlere Geçiş ve Verâsete Dönüşmesi*, İst. 1998, s. 24 vd.; Ethem Ruhi Fiğlalı, "Hasan", *DİA*, XVI, s.282-285; Varol, *Siyasallaşma Sürecinde Ehli Beyt*, s.111 vd.

²¹ Konu ile ilgili araştırmasında Gülgün Uyar, Hz.Hasan'ın nesebi belli olan dört eşi olduğunu bildiren bunların nesepleri hakkında bilgi vermektedir. *Ehli Beyt*, s.377-379; Hz.Hasan'ın diğer eşlerinin isimleri hk. geniş bilgi için bkz: Mehrân, *İmam Hasen b. Ali*, VIII, s.167 vd.; Seyyid Ali Âşûr, *Mevsuatü Ehli'l-Beyt*, Beyrut 2006, VIII, s.11,12.

²² Fiğlalı, "Hasan", *DİA*, XVI, s.283, ayrıca bkz: Âşûr, *Mevsuatü Ehli'l-Beyt*, VIII, s.10,11.

²³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, Thk: Süheyl Zekkâr, Riyad Zirikî, Beyrut, 1996, III, 304-305;

²⁴ İbn Hazm, *Cemheratü Ensâbi'l-Arab*, Kahire, thz. s.38,39.

²⁵ Mus'ab ez-Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureyş*, Tsn: E.Levi Provençal, Kahire, 1982, s.46-51.

²⁶ İbn Sa'd, Muhammed, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, Thk.: Ali Muhammed Ömer, Kahire 2001. Bu nüshanın temininde bize yardımcı olan Prof. Dr. Adnan Demircan Bey'e teşekkürlerimi arz ediyorum.

İbn Sa'd konu ile ilgili rivayetlerin başında İbn Avn'ın Muhammed'den naklettiği şu bilgileri vermektedir: "Hasan insanlara hitap ettikten sonra görüşüp konuşmak için toplanınca Muhammed: "Ben senin iyi, rahat ve özde değil sözde seven birisi olduğumu biliyorum. Ancak ne var ki kişi olarak Arapların hayırlısı ve şeref bakımından da yücesisin, seni evlendireceğim" diyerek onu evlendirir. Sonra Muhammed şöyle devam etti: "Hasan eşlerinden birini boşamak istediği zaman -ki o Mıtlâk (çok boşayan) idi- onunla oturur ve ona: "Sana şunları şunları versem hoşuna gider mi? der, sonra vadettiği şeyleri onun hoşnut olacağı noktaya getirince yanından ayrılır ve sonra onu boşardı"²⁷

Diğer bir rivayet ise Hz.Hasan'ın eşlerini boşarken takındığı tavır ve uygulama hakkında bilgi vermektedir. Nakledildiğine göre; Hz.Hasan, Mansûr b. Seyyâr el-Fezârî'nin kızı ve Esed kabilesinin Âl-i Hureym kolundan bir hanım ile evli idi. O ikisini boşadı. Onların herbirine 10 bin dirhem ve bir bal kırbaşı gönderdi. Onları götüren hizmetçisine, malları kendilerine teslim ettiğinde ne söyleyeceklerini iyi dinlemesini tenbih etti. Fezârî olan hanım: "Allah onun hayrını versin ve ondan razı olsun" derken, Esedî hanım: "Onun sevgisine karşılık ne kadar az bir şey" dedi. Hizmetçisi onların sözlerini Hz.Hasan'a bildirince o Fezârî olan hanımı bırakıp Esedî olan hanımı tekrar nikahladı"²⁸ Zehebî'nin bildirdiği bir rivayet aynı olay olup olmadığı bilinmemekle beraber daha farklı bir detayı vermektedir. Süved b. Ğafle'den nakledildiğine göre Has'amiyye isimli bir hanım Hz.Hasan'ın nikahında idi. Hz.Ali şehid edilip Hz.Hasan'a biat edildiğinde o: "Halifeliğini kutlarım" demişti. Bunun üzerine Hz.Hasan: "Ali'nin öldürülmesine sevindiğin ortaya çıktı. Üç talakla boşsun" demiştir. Bunun üzerine o: "Ben bunu kastetmemiştim" demiştir. Hz.Hasan ona 20 bin dirhem göndermiş o da: "Onun sevgisi karşılığında ne kadar az bir mal" diye üzüntüsünü ifade etmiştir.²⁹ İbn Asâkîr, Zehebî'nin naklettiği bu rivayeti aktarmış ancak sonuna Hz.Hasan'ın; "Şayet babamın dedem Rasûlullah'dan, kim bir kadını üç talak ile boşarsa başka biriyle evlenip boşanmasından sonra ancak onunla tekrar evlenmesi helal olur dediğini duymamış olsaydım, onunla tekrar evlenirdim" dediğini ilave etmiştir.³⁰

İbn Sa'd'ın naklettiği diğer bir rivayet Hz.Ali'nin Hz.Hasan nedeniyle bir endişesini dile getirmektedir. Hz.Hüseyin neslinden Ca'fer (es-Sâdık) b. Muhammed'den nakledilen rivayette Hz.Ali'nin: "Hasan sürekli evleniyor ve boşanıyor. Bu nedenle kabilelerin düşmanlığını üzerimize çekmesinden korkuyorum" dediğini bildirmektedir.³¹

²⁷ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, VI/371. Bu rivayetin kısmen özetlenmiş bir şekli için bkz.: İbn Asâkîr, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, XIII/251.

²⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, VI/374, 375; İbn Asâkîr, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, XIII/249. Aynı rivayet özet olarak İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, el-Beytü'l-Efkârî'd-Düveliyeye, Beyrut 2004, II, 1210'da da zikredilmektedir.

²⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/262.

³⁰ İbn Asâkîr, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, XIII/250, 251.

³¹ İbn Sa'd, VI/375. Ayrıca bkz: Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/262; Suyutî aynı rivayeti İbn Sa'd'dan nak-

Ca'fer es-Sâdik'tan nakledilen diğer bir rivayette yine Hz.Ali'nin şikayetine yer verilmektedir. Nakledildiğine göre Hz.Ali Küfe halkına bir konuşma yaparak: "Hasan'ı evlendirmeyin, çünkü o Mitrâk (çok boşayan)dır," deyince Hemedanlı bir kişi kalkmış ve: "Vallahî biz onu evlendireceğiz, o isterse tutar, istemezse boşar" diye cevap vermiştir.³² Söz konusu bu rivayet burada nakledildiği şekliyle bir çok kaynakta yer almış ve Hz.Hasan'ın çok evliliği ile ilgili delil olarak serdedilmiştir.³³ İbn Kesîr bu rivayeti küçük, ancak önemli bazı ilavelerle nakletmektedir. Buradaki bilgiye göre, Hz.Ali'nin sözüne karşılık şöyle denilmiştir: "Ey mü'minlerin emiri, sen hergün bunu bize söyleyen de Rasûlullah'a sıhriyete olan rağbetimizle, biz yine de onu istediğiyle evlendireceğiz"³⁴ İbnü'l-Mutahhar el-Makdisî ise rivayeti özet olarak: "Şu benim oğlum evlendirmeyin, çünkü o mitrâktır" şeklinde nakletmiştir.³⁵

Bu rivayeti nakleden bazı kaynaklarda konuya farklı bir boyut katan bir ilave yapıldığını görüyoruz. Nakledildiğine göre Hz.Ali'nin uyarısına cevap veren Hemedanlı kişinin cevabı Hz.Ali'yi memnun etmiş ve sevinçle şu beyiti okumuştur.

لهمدان أخلاق ودين يزنيهم ..... وبأس إذا لاقوا وحسن كلام
فلو كنت بوابا على باب الجنة ..... لقلت لهمدان أدخلوا بسلام

*Kendilerini süsleyen din, ahlak ve karşılaşınca güç ve cesaret ile
güzel söz sahibidir, Hemedanlılar;
Eğer Cennetin kapısında bekçi olsaydım derdim mutlak: Selametle girin ey Hemedanlılar!*³⁶

Bazı kaynaklar bu rivayetin devamında yukarıdaki beytin sadece ikinci mısrasını nakletmiştir.³⁷

Hz.Hasan'a verilen mitrâk sıfatının yine Hz.Ali tarafından kullanıldığını ortaya koyan diğer bir rivayet ise şöyledir: Nakledildiğine göre Hasan, Hüseyin ve Abdullah b. Ca'fer, Müseyyeb b. Necebe'nin kızıyla evlenmek üzere başvurmuşlardı. Karar veremeyen Müseyyeb konuyu Hz.Ali ile istişare etmek istemiş ve ona sorunca o; "Hasan mitrâktır, onun yanında rahat edemez, Hüseyin ehline çok hizmet ettirir, Abdullah b. Ca'fer'e gelince o senin için iyidir" demiş, o da kızını onunla evlendirmiştir.³⁸

→ →
len vermektedir. *Târîhu'l-Hulefâ*, Thk.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Mısır 1952, s.191.

³² İbn Sa'd, VI/375.

³³ Örnekler için bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II/1210; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/253, III/267; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, XIII/249-251; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 191; Heytemî, *es-Savâik*, II, 411.

³⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II/1210.

³⁵ el-Makdisî, Mutahhar b. Tahir, *Kitâbü'l-Bed'ü ve't-Târîh*, Paris, 1916 V, 74,75.

³⁶ Muhammed b. Ebîbekir el-Birî, *el-Cevhera fî Nesebi'n-Nebiyi ve Ashâbîhi'l-Aşera*, İmârât 2000, I/214.

³⁷ Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ fî Sinâati'l-İnşâ*, Beyrut 1987, I, 380, XIII, 237; Ebû Tâlib Muhammed el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, Mısır 1961, II, 505.

³⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, XXVII/261,262.

İbn Sa'd'ın naklettiği diğer bir rivayet Hz.Hüseyin'in oğlu Ali Zeynelabidin'den Hz.Hasan'ın mtlâk (çok boşayan) olduğunu, onun ancak kendisini seven eşlerini boşamadığı bilgisini bize vermektedir.³⁹ Diğer rivayette olduğu gibi bir çok müellif tarafından nakledilen bu bilgi⁴⁰ ona bu konuda verilen mtlâk sıfatına işaret ve bunun Ali b. Hüseyin tarafından kullanılması açısından önemlidir.

Hz.Hasan'ın evliliklerinin sayısı hakkında değişik kaynaklarda iki farklı rakam verilmektedir. İbn Sa'd onun 90 hanımla evlendiğini belirtirken⁴¹ İbn Kesîr, onun çok sayıda evlilik yaptığını ve bunların sayısının 70 olduğunu belirterek yanında her zaman dört hanımın bulunduğu ve mtlâk (çok boşayan) ve misdâk (çok doğru) olduğunu ifade etmektedir.⁴² Diğer kaynaklardan bazıları onun 90 evlilik yaptığını haber verirlerken⁴³ diğer bazıları da 70 evlilik yaptığını ifade etmektedirler.⁴⁴ Onun evliliklerinin ikiyüz elli veya üç yüz olduğu bilgileri ise bu konuda aşırılığı ve abartının sonuçlarını göstermesi açısından ifade edilmelidir.⁴⁵

Kaynaklarda nakledilen bazı rivayetler Hz.Hasan'ın evliliğe düşkünlüğü konusunda bilgiler ihtiva etmektedir. Bir rivayete göre Hind bnt. Süheyl b. Amr'ın eşinden boşandığını haber alan Muâviye, Ebû Hüreyre'ye bir mektup yazarak onu oğlu Yezid ile nişanlamasını istemiş, bu talebi yerine getirmek üzere yola çıkan Ebû Hüreyre ile karşılaşan Hz.Hasan onun nereye gittiğini sorup öğrenince ona: "Ona benden bahsetsen..." (Benimle evlenmesini söylesen) demiştir. Ebû Hüreyre ona bunu haber verince Hind: "Sen benim için tercih et" demiş, o da Hz.Hasan'ı tercih ederek Hind'i Hz.Hasan ile evlendirmiştir.⁴⁶ Hz.Hasan'ın mtlâk sıfatına vurgu yapan bir diğer rivayetteki bilgiler şu şekildedir. Bir gün Hz.Hasan, Abdurrahman b. Hâris b. Hişam'ın yanına geldi. Abdurrahman onu karşılayarak: "Bana haber gönderseydin ben sana gelirdim" dedi. Hz.Hasan: "Bir ihtiyacım var" deyince: "o nedir?" diye sormuştur. Hz.Hasan: "Kızını istemek için geldim" deyince, Abdurrahman başını önüne eğmiş, sonra kaldırarak: "Yeryüzünde benim için senden daha şerefli bir kimse yoktur. Ancak biliyorsun ki kızım benden bir parçadır. Onun üzüntüsü beni üzer, sevinci ise beni sevindirir. Sen mtlâksın, onu boşamandan korkarım. Şayet öyle yaparsan, Rasûlullah'dan bir parça olan sana karşı duygularımın değişmesinden korkarım. Eğer boşamamaya söz verirsen onu seninle evlendiririm" deyince,

³⁹ İbn Sa'd, VI/375.

⁴⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II/1210; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XII/109; Suyûtî, 191; Heytemî, *Savâik*, II/411; İbn Asâkîr, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, XIII/250,251;

⁴¹ İbn Sa'd, VI/377.

⁴² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II/1210,1211.

⁴³ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/267; Süyûtî, 191; Heytemî, *Savâik*, II, 411.

⁴⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/253; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XII, 108,109.

⁴⁵ Ebû Tâlib Mekkî, *Kütü'l-Kulüb*, II, 505.

⁴⁶ İbn Sa'd, VI/375, 376.

Hz.Hasan susmuş, sonra da kalkıp gitmiştir.⁴⁷

Eşlerine yaptığı bağışlarla da rivayetlere konu olan Hz.Hasan için nakledilen bir bilgide Muhammed b. Sîrîn: “Hasan b. Ali bir kadınla evlendi de ona her birinde bin dirhem olan yüz cariye gönderdi” demiştir.⁴⁸ Yine Muaviye'nin Aişe bnt. Osman b. Affân ile evlendirdiği Hasan'ın ona 10 bin dinar verdiği ve ölünceye kadar da –mıtlâk olmasına rağmen- onun yanında kaldığı haber verilmektedir.⁴⁹

Bu başlık altında nakledeceğimiz son rivayet Beyhakî'nin naklettiği bir bilgi olacaktır. Konuya çok farklı bir boyut da kazandıran bu rivayet, Hz.Hasan'a yöneltilen mıtlâk sıfatını Hz.Ömer dönemine kadar geri götürmektedir. Acem Meliki Kisra Yezdücerd'in esir alınan iki kızının ne yapılması ile ilgili sahabenin katıldığı bir görüşmede Hz.Ömer sahabeye görüşlerinin ne olduğunu sorar. Onlar da kızların tercihlerine bırakılmasının uygun olacağını bildirirler. Onlardan birine, kimi istersin diye sorulunca o: “Rasûlullah'ın Ehli Beytinden isterim” diye cevap verir. Bunun üzerine Hz.Ali'yi teklif edince, o: “Hz.Fatıma'nın yerine oturmak benim haddim değil” diye cevap verir. Hz.Hasan teklif edilince o: “O çok nikah yapıp, çok boşayan birisidir. Ben melik kızımı itrete ihtiyacım yok” diye cevap verir. Son olarak Hz.Hüseyin teklif edilince onu kabul eder ve: “Selman bizim tercümanımız idi” diye cevap verir. Bu kızların diğeri de Muhammed b. Ebûbekir'i tercih eder ve onunla evlenir.⁵⁰

Konu ile ilgili rivayetlerin sayısını çoğaltmak elbette mümkündür. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla nakledilen bilgiler genelde bu çerçevededir. Tâîf kaynaklarda aktarılan bilgileri burada ele alıp konuyu uzatmanın bir fayda sağlamayacağı düşüncesiyle rivayetlerin değerlendirmesine geçmek istiyoruz.

Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Araştırma konumuzla ilgili olarak ulaşılabildiğimiz kaynaklardaki rivayetler dikkate alındığında vurgulanması gereken husus, konu hakkında bilgi veren ilk ve temel kaynak olması yönüyle İbn Sa'd'ın et-Tabakât'ının bu noktada temel referans olduğudur. Daha sonraki dönemlerde kaleme alınan eserlerde hep bu rivayetlerin nakledilmiş olması bu gerçeği ortaya koymaktadır. Hemen belirtmeliyiz ki, İbn Sa'd'ın bu noktada temel referans olarak kullanılması onun sadece ilk kaynak olması değil aynı zamanda kendisine güvenilen, naklettiği rivayetlere değer verilen birisi olmasındandır.

Rivayetlerde Hz.Hasan'a yöneltilen durumun değerlendirilmesi problemlili bir alan oluşturmaktadır. Söz konusu çokça evlenip çokça boşama gibi olumsuz ve izahı güç olan bir durumun, Hz.Hasan gibi Rasûlullah'ın torunu, onun Ehli

⁴⁷ Ebû Tâlib Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, II, 505,506, Muhammed Rıza, *el-Hasen ve'l-Hüseyin*, I/23.

⁴⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 1210; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/253.

⁴⁹ Muhammed Ziyad b. Ömer, *Min Fezâili ve Ahbâri Muâviye Dirâse Hadisiyye*, Beyrut 1996, I/68.

⁵⁰ Ebû'l-Hasan Zahirüddin Ali b. Zeyd b. Muhammed Beyhaki, *Beyhakî, Lübâbü'l-Ensâb ve'l-Eikâb ve'l-A'kâb*, Kum 1990, I/21.

Beyt'inden ve sahabenin önde gelenlerinden birisi için yöneltmesi ve doğrulanması, bir müslümanın duygu dünyasında kolayca kabul edip izahını yapabileceği bir konu gibi görünmemektedir. Diğer taraftan önemli ve ilk kaynaklarda zikredilen bu kadar rivayetin bir kalemde kenara atılıp, uydurma ve iftira olduğunu iddia etmek acaba zihinlerdeki istifhamı giderebilecek midir? Böyle bir olumsuzluğa rağmen rivayetlerin her yönüyle değerlendirilmesi gerekmektedir.

Rivayetlerin değerlendirilmesinde öncelikle üzerinde durulması gereken husus teknik inceleme ve kaynak tespitidir. Araştırmamızın giriş bölümünde kısaca ifade etmeye çalıştığımız gibi bu süreç, problemlili bir süreçtir. Bu nedenle bu tür rivayetlerin kaynaklarının doğru, güvenilir ve ilk dönem kaynaklarından olmasının önemini belirtmeliyiz. Şii, Haricî veya bir başka fırka ya da bunların görüşlerinin etkisinde kalmış kaynaklarda nakledilen rivayetler, bu aşamada ayrıştırılarak taraftarlık psikolojisiyle üretilmiş rivayetler ayıklanmalıdır. Taberî, Ya'kûbî, Dîneverî, İbnü'l-Esîr ve diğerleri gibi İslâm Tarihi açısından kendisine değer verilen müelliflerin kaynaklarında ve sahabe biyografilerinde bu rivayetlerin bulunmaması rivayetlerin gücünü zayıflatmakta, ancak İbn Sa'd gibi sahabe biyografisine dair en güvenilir bilgilerin nakledildiği bir eserde zikredilmiş olmasının yanında, Zehebî gibi güvenilir, İbn Kesîr gibi müdekkik ve münekkik müelliflerin eserlerinde yer alması ise aynı rivayetlerin gücünü artıran bir unsur olmaktadır. Hele İbn Kesîr gibi zaman zaman naklettiği bilgileri eleştirip sıhhati konusunda okuyucusunun dikkatini çeken bir alimin bu rivayetleri naklettikten sonra hiçbir olumlu ya da olumsuz görüş bildirmemesi dikkati çeken bir husus olmaktadır. Yine yukarıda naklettiğimiz bir çok kaynakta aynı bilgilerin paylaşılmış olması rivayetlerdeki bilgilerin doğruluğunu destekler mahiyettedir.

Nakledilen rivayetler çerçevesinde Hz.Hasan'ın bu uygulamasının hangi zaman diliminde olduğunu tespit etmek oldukça zor görünmektedir. Bu konuda bilgi verebilecek tek rivayet Hz.Ali'nin Kûfelilere yaptığı konuşmayı nakleden rivayettir. Buna göre bu süreç Hz.Ali'nin hilafeti dönemidir. Acaba aynı durum Hz.Ömer ya da Hz.Osman'ın sağlığında, veya Hz.Ali'nin vefatından sonra Hz.Hasan'ın kendi hilafeti dönemi veya hilafeti Muâviye'ye teslim edip Medine'ye çekildiği dönemde var mıdır? Maalesef rivayetlerden hareketle bu konuda söylenebilecek bir şey yoktur. Ancak özellikle hilafetin Muâviye'ye teslimiyle bir çok kesim tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilen Hz.Hasan'ın böylesi olumsuz ve eleştiriye açık bir huyu olsaydı, bu eleştirilere konu olmaz mıydı? Bu durum rivayetlere de yansımaz mıydı? Kanaatimizce böyle bir davranış Hz.Hasan'ı eleştirmek ve yıpratmak için mutlaka kullanılırdı. Ancak böyle bir rivayet görünmemektedir. Beyhakî'nin eserinden naklettiğimiz son rivayet çok daha erken dönemde dahi Hz.Hasan için mîtlâk sıfatının kullanıldığını ifade etmesi açısından önemlidir. Ancak bu rivayetin başka kaynaklarda bulunmamasının yanında Hz.Ömer gibi bir halife döneminde böyle bir davranışın olma ihtimalinin zayıflığı, yine kızlardan birinin "Ehli Bey'ten isterim" ifadesinin yanında "Ben melik kızımı itrete ihtiyacım yok" çelişkisi rivayetin uydurma olabileceği

düşüncesini güçlendirmektedir.

Rivayetlerde üzerinde en çok vurgu yapılan hususlardan biri “*mitlâk*” (çok boşayan) ifadesidir. Bu ifade sayı belirtmeksizin normalden daha fazla yapılan boşamayı ifade için kullanılmaktadır. Bunun yanında Hz.Hasan için “*minkâh*” (çok nikah yapan), “*misdâk*” (çok doğru), ve “*kesîru’z-zivâc*” (çok evlenen) gibi sıfatların da kullanıldığını görmekteyiz. İslâm Tarihi kaynaklarına baktığımızda “*mitlâk*” sıfatının başka kimseler için de kullanıldığına şahit olmaktayız. Mesela Muğire b. Şu’be’nin “*mitlâk*” olduğu ve 70 hanımla evlilik yaptığı rivayetlere konu olmuştur. Onun: “*Tek hanımla evlenirsen, o hastalandığında sen de hasta olursun, o hayz halindeyken sen de hayz olursun, iki hanımla evli olmak ise iki ateş arasında kalmaktır*” dediğini nakleden İbn Mübârek, onun sürekli dört hanımla evli olduğunu haber vermektedir.⁵¹ *Mitlâk* olarak isimlendirilen diğer bir kişi de Velid b. Abdülmelik’tir.⁵² İbn Kesîr onun 63 hanımla evlendiğini haber verirken⁵³ Safedî, onun çok azı hariç kadınlara tahammül edemediğini ve boşadığını, yine onun 63 hanımla evlilik yaptığını haber vermektedir.⁵⁴ Bunlardan ayrı olarak İbn Kuteybe, Halid b. Safvân’ın sıfatlarını sayarken onun için *mitlâk* ifadesini de zikretmektedir.⁵⁵

Kaynaklarda çok az sayıda *mitlâk* sıfatının kullanılması, bu durumun yaygın değil istisnâ bir durum olduğunu ortaya koymaktadır. Hz.Hasan’ın bu davranışını sadece zevkine düşkünlük olarak açıklamak, yeterli ve doğru bir açıklama olacak mıdır? Kanaatimizce hayır. Zira cariyelik uygulamasının yaygın ve revaçta olduğu bir dönemde, onun sürekli dört hanımla evli kalmasının gerekçesini sadece bu sebebe bağlamak meseleyi izah etmeyecektir. Hemedanlı adamın Hz.Ali’ye verdiği cevaptaki anlayış ve yaşanan sosyal vâkıayı da burada etkin bir faktör olarak görmek gerekmektedir. Hz.Peygamber’in: “Kıyamet günü bütün nesepler ve sıhriyetler kesilecektir, sadece benim nesebim ve sıhriyetim hariç”⁵⁶ hadisiyle yönlendirilen İslâm toplumunun onun nesli olan birisine rağbet etmesini çok da yadırgamamak gerekmektedir. Zira Hz.Ömer de aynı hadisin etkisiyle Hz.Ali’nin kızı Ümmügülsüm ile evlenmeyi arzu etmiş ve evlenmiştir.⁵⁷ Ancak eleştirilere kapı aralayan böyle bir sosyal talebe karşı Hz.Ali veya

⁵¹ Zehebî, *Siyeru A’lâm*, 3/31; Cemalüddin Ebi’l-Mehâsin İbn Tağrıberdî, en-Nucûmü’z-Zâhira fi Mülûku Mısır ve’l-Kahira, Kahire 1963, I, 140,141.

⁵² İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, 70/26.

⁵³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 1415; Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşraf*, VIII, 65,66.

⁵⁴ Salahuddin Halil es-Safedî, *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, Beyrut 1997, XXVII, 464. Ayrıca bkz.: Kütübî, *Fevâtü’l-Vefeyât*, Thk.: İhsan Abbas, Beyrut 1974, 4/255; İbn Hazm, *Cemhera*, 158.

⁵⁵ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, Thk: Servet Ukkâşe, Beyrut, 1987, 228; Ayrıca bkz.: el-Birî, *el-Cevhera*, I, 253.

⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 332,333; Firûzâbâdî, Seyyid Murtaza Hüseyinî, *Fedâilü’l-Hamse mine’s-Sihâhi’s-Sitte*, Beyrut, 1982, II, 69 vd; İbn Hanbel, *el-Müsnedü Ehli’l-Beyt*, Thk: Abdullah el-Leysî el-Ensârî, Beyrut, 1988, s.11

⁵⁷ İbn İshâk, Muhammed, *es-Siyer ve’l-Megâzi*, Thk: Süheyl Zekkâr, Beyrut, 1978, s.248,249; Belâzürî, *Ensâb*, II, 411,412; Ya’kûbî, Ahmed b. Ebî Ya’kûb, *Târîhu’l-Ya’kûbî*, Beyrut, 1995. II, 149.

Hz.Hüseyin'in değil de Hz.Hasan'ın cevap vermiş olması, onun bu noktada bir potansiyele sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Rivayetlerde dikkati çeken diğer bir tutarsızlık, Hz.Ali'nin Kûfe halkından oğluna kız vermemelerini istemesi karşısında Hemedanlı bir kişinin, "Sen ne dersen de, biz yine onu istediğiyle evlendireceğiz..." şeklindeki ifadesinin Hz.Ali'nin hoşuna gitmesi ve Hemedanlıları öven bir beyit okumasıdır. Bu kendi içerisinde bir taraftan, şikayet ettiği bir duruma karşılık, takınılan aksi tutumdan memnun olmak gibi bir çelişkiyi ortaya koyarken, diğer taraftan tamamen başka nedenlerle söylenen bir şiirin buraya yerleştirilmesi gibi bir yanlış barındırmaktadır.⁵⁸ Bu olsa olsa ortadaki olumsuz durumun Hz.Ali tarafından da hoş görüldüğü gibi bir havayı oluşturmaya çalışan savunmacı yaklaşımın bir ürünü olmaktadır. Bu tutarsızlık da zaten rivayetin muhteva ve şeklinden kolaylıkla anlaşılabilir.

Burada belirtmemiz gereken diğer bir husus, İbn Sa'd'ın naklettiği Hz.Hasan'ın hem mülâk olarak isimlendirildiği ve hem de 90 evlilik yaptığıın ifade edildiği rivayetlerin Hz.Hüseyin'in torunu Muhammed (el-Bâkır) b. Ali ve onun oğlu Ca'fer (es-Sâdık) b. Muhammed'den nakledilmiş olmasıdır. Burada tarihî arka plana baktığımızda özellikle Emevilerin son dönemlerinde, Abbasi ihtilali sürecinde ve Abbasiler'in ilk yıllarında Hz.Hüseyin nesli ile Hz.Hasan nesli arasındaki muhalefet ve mücadele tarihî rivayetlere konu olmuş bir husustur.⁵⁹ Söz konusu bu gerilim ve çekişmenin tarafları olan Hz.Hasan neslinden Hasan b. Hasan, Abdullah b. Hasan, Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye b. Abdullah ve İbrahim b. Abdullah ile Hz.Hüseyin neslinden Ali b. Hüseyin, Muhammed b. Ali ve Ca'fer b. Muhammed arasındaki birbirlerini suçlayıcı ve eleştirici rivayetler tarihî kaynaklarda yer almaktadır. Söz konusu Hz.Hasan ile ilgili bu rivayetlerin Hz.Hüseyin neslinden Muhammed b. Ali ve oğlu Ca'fer b. Muhammed tarafından nakledilmesi bu gerginliğin etkisinin olabileceği yönündeki ihtimallere kapı aralamaktadır.

Son olarak Hz.Hasan'ın çok evlenmesi ve evliliklerin sayısı hakkındaki rivayetler çerçevesinde akla gelen bazı soruları burada ifade etmemiz gerekecektir. Şayet Hz.Hasan bu kadar çok sayıda evlilik gerçekleştirdi ise acaba, Hz.Peygamber'e sihriyete önem ve değer veren bu insanların isimleri neden biyografi ve ensab kitaplarında kaydedilmemiştir? Bu kaynaklarda onun eşlerinin isimlerinin yukarıda belirttiğimiz gibi 10-15 arasında bildirilmesi ve isimlerinin kaydedilmesi, yine bu eşlerinden sahip olduğu çocukların sayısının 17 ile 22 arasında olduğu bilgisi, iddia edilen çok sayıda evlilikleriyle nasıl telif edilebi-

⁵⁸ Bir çok kaynakta bu şiir ilavesi yoktur. Yine bir çok kaynakta bu şiirin söylendiği yer ve olay çok farklı olarak bildirilmektedir. Nasr b. Müzahim el-Minkarî, *Vakatü Sıffin*, Mısır 1981, 274, 437; Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin, *Murûcû'z-Zeheb*, Thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, 1987, III, 94; İbn Asâkîr, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, XLV, 487; İbn Abdirabbih, *el-Hkdü'l-Ferîd*, Kahire 1956, II, 104; III, 390; Zirîklî, Hayruddîn, *el-A'lâm*, Beyrut, 1969, IX, 99.

⁵⁹ Geniş bilgi için bkz.: M.Bahaüddin Varol, *Hilafet Mücadelesinde Ehli Beyt Nesli*, Konya 2004, s.25 vd.; Gülgün Uyar, *Ehli Beyt İslâm Tarihinde Ali Fatıma Evladı*, s.75 vd.

lecektir? Ehli Beyt nesline mensubiyetin büyük prim yaptığı bir süreçte onun neslinin kendisini gizlediği gibi bir ihtimalin olması tutarlı bir iddia olmayacağına göre çok sayıda evlilik ve bunların sayılarının 70 ile 90 olduğu iddiaları nasıl izah edilebilecektir? Bütün bu sorulara savunulan düşünceye göre olumlu veya olumsuz cevap verilebileceğini tahmin etmekle birlikte, savunulacak her iki durumun da kendi içerisinde çelişki ve tutarsızlıklar taşıyacağı muhakkaktır.

Bütün bu değerlendirmelerden sonra sonuç olarak ifade edeceğimiz husus şudur: Hz.Hasan, Hz.Peygamber'in torunu ve Ehli Beyt'inden olma özelliklerinin yanında sahabenin önde gelenlerinden biridir. Çevresinde gelişen olaylar içerisinde üstlendiği rol ve uygulamalarıyla müslümanların genelini takdirini, saygı ve sevgisini kazanmış bir şahsiyettir. Bunların yanında aynı süreçte ifrat ve tefrit noktalarında olup, taraftarlık psikolojisiyle Hz.Hasan'ı aşırı öven ya da eleştiren yaklaşımlar da olmuştur. Bu çerçevede onun çok sayıda evlilik gerçekleştirdiğini nakleden rivayetler, nakledilen kaynak ve güvenilirliği açısından doğru olarak kabul edilmektedir. Ancak bu rivayetlere kabul edilmesi mümkün olmayan birtakım abartılı hususların tarihî süreçte ilave edildiği de bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Hz.Hasan'ın çok evlenip boşanması gibi bir duruma neden olan çevre şartlarını da göz önüne aldığımızda, bu rivayetlerden hareketle ona hakaret etmek ve küçük düşürmek için bu rivayetlerin malzeme olarak kullanılmasının doğru olmayacağı, diğer bir ifade ile sağlam bir dayanak olmayacağı açıktır. Hele bu durumu Ehli Beyt'e ve Ehli Beyt Nesline genişletmenin art niyetli bir yaklaşımdan öte bir anlamı olmayacaktır. Onun müslümanların kanlarının dökülmesini önlemek amacıyla gösterdiği büyük fedakarlıkla hilafeti Muaviye'ye devretmesinin, hayatı sevmesinden ve zevkine düşkün olmasından kaynaklandığını iddia etmek ancak oryantalist bir yaklaşımın ürünü olabilir. Hz.Hasan günahsız değildir. Sonuçta bir insandır. Her insan gibi yapmış olduğu yanlış ve hatalar olabilir. Bu onun sahabe ve Ehli Beyt'ten olma özelliklerini ortadan kaldırmayacaktır. Tarihçilere düşen, olayları ve şahısları olduğu gibi yansıtmaktır. Önyargıyla hareket edip tahrif ve tezyife sapmadan doğruları ve yanlışları olduğu gibi tespit edip, ona göre yorum üretmektir. Tarihî olaylarla ilgili yapılacak değerlendirmelerde temel dayanağın her türlü eleştiriye açık rivayetler olduğu unutulmamalıdır.

Kaynaklar:

- » Âşûr, Seyyid Ali, *Mevsuatü Ehli'l-Beyt*, Beyrut 2006.
- » Bâkır Şerif Kuraşî, *Hayâtü'l-İmam Hasen b. Ali –Dirâse ve Tahlîl-*, Beyrut 1983.
- » Belâzürî, Ahmed b. Yahya, *Fütûhü'l-Büldân*, Thk: Abdullah Enis Tabba' ve Ömer Enis Tabba', Beyrut, 1957.
- » Belâzürî, *Ensâbü'l-Esrâf*, Thk: Süheyl Zekkâr, Riyad Zirikî, Beyrut, 1996.
- » Beyhaki, Ebû'l-Hasan Zahirüddin Ali b. Zeyd b. Muhammed, *Lübâbü'l-Ensâb ve'l-Elkâb ve'l-A'kâb*, Kum 1990
- » Birrî, Muhammed b. Ebîbekir, *el-Cevhera fî Nesebi'n-Nebiyi ve Ashâbihi'l-Aşera*, İmârât 2000.
- » Demircan, Adnan, *İslâm Tarihi'nin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, İst. 1996.
- » Fiğlalı, Ethem Ruhi, "Hasan", *DİA*, XVI, s.282-285;

- » Fîrûzâbâdî, Seyyid Murtaza Hüseyinî, *Fedâilü'l-Hamse mine's-Sihâhi's-Sitte*, Beyrut, 1982.
- » Heytemî, Ahmed b. Muhammed, *es-Savâiku'l-Muhrika alâ Ehli'r-Rafdi ve'd-Dalâli ve'z-Zendeka*, Thk: Abdurrahman b. Abdullah et-Türkî, Kamil Muhammed Harrâd, Beyrut, 1997.
- » İbn Abdırabbih, *el-Ikdü'l-Ferîd*, Kahire 1956.
- » İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasen, *Târîhu Medineti Dimeşk*, Thk: Ebû Saïd Ömer b. Ğarâme el-Amrâvî, Beyrut, 1996-2005.
- » İbn Hacer el-Askalâni, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, Mısır. thz.
- » İbn Hanbel, İmâm Ahmed, *el-Müsned*, Beyrut, Thz.
- » İbn Hanbel, İmâm Ahmed, *el-Müsnedü Ehli'l-Beyt*, Thk: Abdullah el-Leysi el-Ensârî, Beyrut, 1988.
- » İbn Hazm, *Cemheratü Ensâbi'l-Arab*, Thk: Abdüsselâm Muhammed Harun, Kahire, 1982.
- » İbn İshâk, Muhammed, *es-Siyer ve'l-Meğâzî*, Thk: Süheyl Zekkâr, Beyrut, 1978.
- » İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 2004.
- » İbn Kuteybe, *el-Meârif*, Thk: Servet Ukkâşe, Beyrut, 1987.
- » İbn Sa'd, Muhammed, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, Thk.: Ali Muhammed Ömer, Kahire 2001
- » İbn Tağrıberdî, Cemalüddin Ebi'l-Mehâsin, *en-Nucûmü'z-Zâhira fî Mülûku Mısır ve'l-Kahira*, Kahire 1963.
- » *İmâme ve's-Siyâse*, Thk: Halil el-Mansur, Beyrut, 1997.
- » Kalkaşendî, Ahmed b. Ali, *Subhu'l-A'shâ fî Sinâati'l-İnşâ*, Beyrut 1987.
- » Kapar, M.Ali, *Halîfelîğîn Emevîlere Geçîşi ve Verâsete Dönüşmesi*, İst. 1998.
- » Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, Thk.: İhsan Abbas, Beyrut 1974.
- » Makdisî, Mutahhar b. Tahir, *Kitâbü'l-Bed'ü ve't-Târîh*, Paris, 1916.
- » Maltâvî, Hasen Kamil, *el-İmâm Hasen b. Ali*, Kahire 1994
- » Mehrân, Muhammed Beyyûmî, *İmâm Hasen b. Ali*, Beyrut 1990.
- » Mekkî, Ebû Tâlib Muhammed, *Kütü'l-Kulûb*, Mısır 1961.
- » Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Hüseyin, *Murûcû'z-Zehab*, Thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, 1987.
- » Minkarî, Nasr b. Müzahim, *Vakatü Sıffîn*, Mısır 1981.
- » Muhammed Rıza, *el-Hasen ve'l-Hüseyin*, Beyrut 1987.
- » Muhammed Ziyad b. Ömer, *Min Fezâilî ve Ahbâri Muâviye Dirâse Hadîsiyye*, Beyrut 1996.
- » Safedî, Salahuddin Halil, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Beyrut 1997.
- » Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, Thk.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Mısır 1952.
- » Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-Ümeme ve'l-Mulûk*, Thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut Thz.
- » Uyar, Gülgün, *Ehli Beyt İslâm Tarihinde Ali Fatıma Evladı*, İst. 2004.
- » Varol, M.Bahaüddin, *Hilafet Mücadelesinde Ehli Beyt Nesli*, Konya 2004.
- » —————, *Siyasallaşma Sürecinde Ehli Beyt*, Konya 2004.
- » Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Beyrut, 1995.
- » Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Thk: Şuayb el-Arnâvûd, Beyrut, 1985.
- » Zirikî, Hayruddin, *el-A'lâm*, Beyrut, 1969.
- » Zübeyrî, Mus'ab, *Kitâbü Nesebi Kureyş*, Tsn: E.Levi Provençal, Kahire, 1982.